

"ומחץ פאתי מואב" לפרשת בלק

חן שריד

ניסיונם של בלק ובלעם לקלל את ישראל ולהכריעם, אינו מאבק חד-פעמי וכושל. למעשה, סיפורו של בלעם הוא אב-טיפוס של המאבק של ישראל עם כל עמי עבר הירדן המזרחי, ויש לו השלכות מרחיקות-לכת על המאבק הרעיוני שבין ישראל לעמים בכל הזמנים. היסודות הרוחניים של המאמר מבוססים על הנאמר סביב פרשת בלק בספר סוד ישרים תניינא' להרב ר' גרשון חנוך העניך זצ"ל מאיזביצא-ראדזין.

פתיחה

בכל מהלך כיבוש הארץ, שתחילתו מתוארת בסוף פרשת חקת, המשכו במלחמות יהושע בן-נון, וסופו בכיבושי דוד, ישנה תחושה של חוסר שוויון כוחות בין עם ישראל ובין אויביו, לטובת הראשונים. אין הכוונה לעדיפות מספרית או לכוח רב יותר. מבחינה זאת מצינו קרבות שבהם האויב היה חזק מאיתנו בהרבה, כגון סיפור דוד וגוליית. הכוונה היא לעליונות רוחנית. ברוב קרבות ישראל מעורבת יד ההשגחה העליונה הניצבת לימין צבא ישראל, ומכריעה את המערכה לטובתם. מעיון בכתובים עולה התחושה, שכל גויי הארץ היו כחומר ביד היוצר, א-להי ישראל, כדי להביאם לישועה שלמה.

הפעם היחידה ש"מאזן האימה" הרוחני של ישראל כמעט ונסדק היא פרשת בלק ובלעם¹.

בלק בחכמתו הבין היכן טמונה ההצלחה האמיתית של ישראל. הוא הציב כנגדה את הגדול שבנביאי אומות העולם, שעוצמת חזיונו אינה פחותה מנבואת משה². פריצה פרועה זו לתחום הרוחני המאפיין את ישראל, הכריחה כביכול את

1. "לא כעסתי בימי בלעם הרשע, שאלמלא כעסתי לא היה נשאר מהם שריד ופליט" (ברכות ז ע"א).
2. "איזה נביא היה להם לאומות כמשה, זהו בלעם" (במדבר רבה פרשה יד, כ).

ההשגחה העליונה לחרוג מהענקת הבחירה החופשית הניתנת ביד כל בן אנוש, ולכפות על בלעם להתנבא טוב על ישראל כרצון ה', נגד רצונו שלו. יותר מכך, הסכנה הגדולה שיש בחילול מעלתם של ישראל על-ידי העבודה הרוחנית שמבצעים בלעם ובלק בפרשה, חייבה רצף של נבואות מופלאות אשר יצאו מפי בלעם, שכל תוכנם הוא גילוי הסוד הכמוס שבבריאה, עד כמה ישראל נעלים מהאומות ואינם כפופים למגבלות האנושות³.

הדבר הזה גופא מעורר תחושה הפכית וחצויה ביחס לפרשת בלעם. מצד אחד ניתן לומר שמעז יצא מתוק, זכינו על-ידי הגדול שבשונאינו לחשוף את עומק אהבת ה' אותנו, כפי שלא נתגלה לנו אפילו על-ידי משה רבנו עצמו⁴. לא פלא איפוא שביקש העם לקבוע פרשה זו, פרשת בלק, עם קריאת-שמע-ישראל שבכל יום, למרות שנאמרה מפי בלעם הרשע⁵. לעומת זאת, נשארה בנו צלקת עמוקה מעצם העובדה שזרים הצליחו להשתמש במעלת הרוחניות המיוחדת אותנו, והגם שנחלו בזה כישלון ורק חשפו עד כמה לא ניתן להתקרב למעלתנו, בכל אופן כביכול הייתה פה חשיפה של הקשר האינטימי שבין הרעיה ודודה, אשר אל לו שיהיה גלוי לעין כל⁶. אווירת הפריצות הרוחנית הזאת היא שהולידה את הפריצות הלא מובנת של ישראל בכנות מדין בסוף הפרשה. לא לחינם אמרו חז"ל, שכל ברכותיו של בלעם נהפכו עלינו בסופו של דבר לקללה⁷. מכל מקום, פרשת בלק מאופיינת בפריצת גבולות, ביחסים שבין ישראל לעמים, ובכל מה שהיה ידוע לנו עד כה באשר ליחסים שבין ישראל והקדוש-ברוך-הוא.

א. "מה ראה בלק בן ציפור?"

צרור קושיות מתעוררות בעת שאנו קוראים בפרשת בלק. "וירא בלק בן ציפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי... ויקץ מואב מפני בני ישראל..."⁸. החרדה של מואב ממלחמה עם ישראל תמוהה ביותר. הלוא בלק ראה איך ישראל עוקפים את ארצו וממשיכים צפונה לעבר צאצאי כנען, והאמורי ביניהם. מדוע, אם כן, דווקא איתם הוא עושה מלחמה? האם בלק לא שם ליבו לכך שישאל יושבים על ירדן ויריחו ופניהם כלפי מערב, לארץ כנען? הוא היה צריך להיות

3. "לא היו ימים מיום שנברא העולם, שיצטרך הקדוש-ברוך-הוא להיות עם ישראל, כאותו הזמן שרצה בלעם לאבד את ישראל מן העולם" (זהר חדש בלק נד ע"ב).
4. "גדולה ברכה שברך בלעם את ישראל, מברכות שברך יעקב את השבטים, ומברכות שברכס משה" (ילקוט שמעוני בלק תשעא).
5. "בקשו לקבוע פרשת בלק בקריאת-שמע, ולא קבעוה מפני טורח ציבור" (ברכות יב ע"ב).
6. "וישא משלו" – מגביה קולו ביותר, כדי שישמעו האומות מה ברכות הוא מברכן ויכניסו בהם עין הרע" (מדרש ילמדנו, גרינהוט, ליקוטים ד).
7. "טובה קללה שקילל אחיה השילוני את ישראל, יותר מברכה שברך בלעם הרשע" (תענית כ ע"א).
8. במדבר כב ב

עיוור וכסיל כדי לא לשים לב שהאסטרטגיה של משה היא לא לגעת בכל עמי האזור שיש להם קרבת משפחה, שהלא לא רק איתם, עם מואב, נמנע משה ממלחמה אלא גם עם אדום ועמון. ומה בכלל עניין מדין לפה, הלוא ארץ זו לא עלתה על לב ישראל בכל מסעיהם, ומדוע זקני מדין רואים צורך כה קיומי למגר את ישראל, ומאוחר יותר מפקירים את בנותיהם להחטיא את ישראל. ובלעם בן בעור, חוזה היושב לו בארם הרחוקה ומודע לחשיבותם של ישראל בעיני ה', למה לו לסכן את עצמו וללחום בהם, למה לו להתערב בעניינם לא לו?

שאלה נוספת המתעוררת מתוך קריאת הפרשה היא, מדוע מאריכה התורה בפרטי הסיפור של הליכת בלעם אל בלק. אריכות זו אינה שייכת לכאורה לספר במדבר, היא מזכירה את ספר בראשית, במיוחד את הפירוט הדקדקני של סיפור הליכת אליעזר אל ארם לשכנע את משפחת רבקה לשלחה, או את סיפור הליכת יעקב ללבן. הדמיון בפירוט הסיפורים מעורר אותנו לשים לב כי מקום מושבם של בלעם ולבן היה אחד. לבן גם הוא ניסה למנוע את חזרת יעקב לארץ, כאשר יעקב שהה בערך באותו המקום שיושבים כעת שבטי ישראל, וגם הוא לא הוציא את זממו עקב התגלות של ה' אליו לבל ייגע ביעקב ובניו לרעה. הקשר בין הסיפורים מעורר אותנו לחפש קשר בין שני האישים הללו, שני הגויים היחידים בתורה שזוכים להתגלות נבואית מאת ה', ותוכן נבואתם זהה.

אי אפשר להתעלם מתמיהה נוספת שמעוררת הפרשה: כיצד תיתכן העובדה שעוצמה נבואית ורוחנית כה רבה, עד כדי סכנה לעם ישראל, כפי שמודגש בהפטרה לפרשה⁹, תמצא בידי אדם שפל כזה כמו בלעם אשר שפלותו ניכרת הן ביחסו אל אתונו, והן בשל תאוות הכבוד והבצע המבעבעת מתוך גרונו כמה פעמים בפרשה "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב...¹⁰?! יש לציין שגם לבן מתואר כאישיות חומדת ממון, דבר המחזק את הדמיון ביניהם.

עניין נוסף שעלינו לברר הוא מה נשתנה העם הזה והעיתוי הזה. כלומר, מדוע דווקא מואב ומדין, ובלק בראש, הם אלה שגילו את הנשק הרוחני מול עם ישראל ולא שום אויב אחר מכל עמי האזור הרבים? האם אין זה מפליא גם שהעיתוי לשימוש בעוצמה הרוחנית שיש לגויים מתגלה כעת, בדיוק לפני הכניסה לארץ, ברומה למאבקו של יעקב עם שרו של עשיו באזור זה לפני עברו את הירדן?

כל השאלות הללו הובילו את חכמי המדרש לראות את מעשה בלק ובלעם, מואב ומדין, כמאבק רוחני עקרוני על סגולת ישראל. בלק ובלעם, כמו גם האומות שהם באים בשמן, הם דמויות מורכבות מבחינה רוחנית שלא היה פשוט

9. "עמי זכרנא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור מן השטים עד הגלגל, למען דעת צדקות ה'" (מיכה ה 1).

10. במדבר כב יח. רואים גם בכל מהלך הפרשה כיצד בלק מנצל את הצורך הציני של בלעם בכבוד: "ועתה ברח לך אל מקומך, אמרחי ככד אכבדך והנה מנעך ה' מכבוד" (במדבר כד יא).

לעם ישראל להתמודד מולם, וההתמודדות הולכת ומתבררת מתוך חזיונותיו המופלאים של בלעם על ישראל, שהוכרח לומר מפי הגבורה.

ב. הזכות על הארץ

מסוף פרשת חקת, הפרשה הקודמת, ועד סוף ספר במדבר, עם ישראל מתכונן לקראת הכניסה לארץ-ישראל. כניסה זו כרוכה בהשמדת כל עמי כנען והורשת ארצם. השמדה טוטאלית זו לא יכולה להתאפשר בידי ישראל אלא על-ידי הוכחה מוחלטת בדבר היותם 'עם ה'". רק על-ידי הוכחה זו יכולים ישראל לסתור את טענת העמים "לסטים אתם שכבשתם ארץ ז' עממים"¹¹. אולם עם כל המורכבות שבדבר, מול צאצאי כנען זהו בירור קל באופן יחסי. עמי כנען היו גסים ומעשיהם מלאים תועבה¹². נחיתותם הרוחנית, שורשה נערץ בהיות כנען אביהם "ארור" על-ידי נח, שקיללו בעקבות מעשה הזימה של חם אביו, לעומת שם בנו הגדול המבורך¹³. חם הוא החומר ואילו שם הוא הצורה, והחומר נכנע בקלות לצורה.

בירור עמוק ומצצה של סגולת ישראל יכול להיעשות דווקא מול אותם עמים הקרובים לכאורה במעלתם הרוחנית לישראל. ניצחון מתוך התמודדות כזאת אינו קל כלל ועיקר, אך רק מאבק כזה יכול לחדד באמת את ייחודם הבלעדי של ישראל בתור העם הנבחר. התמודדות כזאת למעשה היא עיקר המאבק של ישראל בכל שנות ההיסטוריה עד ביאת המשיח, וכיום היא נעשית בין התרבויות הקרובות לכאורה לישראל, המאמינות באמונת הייחוד, עשיו וישמעאל – הנצרות והאיסלם. גם בכניסת יעקב לארץ עיקר המאבק שלו הוא עם שרו של עשיו ועם לבן, הקרובים לו בייחוסם לאברהם וקרובים לו באשליה של עוצמת רוחניותם. כאשר ישראל עמדו להיכנס לארץ בפעם הראשונה, צריכה הייתה להתקיים מלחמה רוחנית אשר תברר את סגולת ישראל, כדי שייכנסו לארץ בזכות. לכן נאבקו בהם רוחנית מואב ומדין, עמים הקרובים לישראל בייחוסם, כדלהלן.

ג. ארץ-ישראל גלויה וארץ-ישראל נסתרת

מאבק זה לובש גם צורה טופוגראפית: קרובי ישראל, אדום, מואב ועמון, מתיישבים בעבר הירדן המזרחי, מקיפים את הארץ, ולא כובשים אותה – לכאורה מתוך ידיעה שהיא שייכת לישראל. אבל למעשה הם צופים ולוטשים עיניים על הארץ. הם לא כעמי כנען המגושמים, הם יודעים שהמאבק על הארץ

11. רש"י הראשון על התורה.

12. "לא בצדקתך ובישר לבכך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגוים האלה ה' אלהיך מורישם מפניך" (דברים ט ה).

13. בראשית ט כב-כו

יוכרע לא בכוח הזרוע אלא בטהרת הלב. הם מחכים להזדמנות ההיסטורית, שעם ישראל יחטא וייחלש ורוחנית ואז יכבשו את ארץ־ישראל, כך היה בימי יפתח” כן אישה זונה¹⁴, כשנחש מלך עמון הבחין בשעת הכושר וכמעט כבש את הארץ. כך היה בימי עגלון מלך מואב, צאצאו של בלק¹⁵, וכך היה בחורבן בית ראשון כאשר אדום פלשה ליהודה וכל האזור נקרא ”אדומיא” כשמה. לא לחינם אמר המשורר בתהילים במזמור ”על נהרות בבל”: ”זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה”¹⁶. למרות שהכובש היה מלך בבל, היהודים הבינו שהמאבק האמיתי והפנימי הוא מול אדום¹⁷.

למאבק גיאוגרפי זה יש גם צד שני. ככל שעם ישראל מנצח במאבק הרוחני, הוא גם מסוגל לכבוש את עבר הירדן המזרחי, שטחם של ”הקניי הקנזי והקדמוני”¹⁸.

אפשר להסביר את ההבדל בין המאבק על עבר הירדן המערבי ובין המאבק על עבר הירדן המזרחי, כהבדל שבין מצוות התלויות באברים ומצוות השייכות ללב, לאמונות ודעות. אדם הרוצה לשוב בתשובה, קל לו יותר לתקן דרכיו באופן חיצוני, לתקן את המעשים הרעים, כי זה תיקון שאינו מצריך שינוי מהותי בכלל אישיותו, ולרוב הוא יצליח בכך כי מעשה המצוות תמיד נכון. אבל עיקר התשובה אינה במעשים אלא בתיקון הלב, ”רחמנא ליבא בעי”. השינוי הרצוי הוא שהאדם יהפוך את כל תפיסת עולמו, אמונותיו ורצונותיו שכולם יהיו מכוונים כלפי מעלה. זה כבר לא פשוט, זוהי עבודה לכל החיים.

עבר הירדן המערבי משול לצד החיצוני והמעשי של האדם, שיחסית קל לתקנו. ארץ־ישראל המערבית היא פשוטה לכיבוש, כיוון שהקדושה שלה ניכרת, בה התהלכו האבות, בה שוכנים ירושלים והמקדש. גם הטומאה של עמי כנען, הטומאה הסדומית, הייתה בולטת וניכרת לעין¹⁹, וניכר בה שצריכה לכריתה וסילוק מן הארץ.

14. שופטים יא

15. סוטה מז ע”א

16. תהלים קלו ז

17. ככל שהגורם הנלחם עם ישראל הוא קרוב יותר לישראל, כך ההתמודדות עמו קשה יותר. ההתמודדות עם סיחון ועוג האמוריים הייתה קלה יחסית, לכן היה צורך במאבק רוחני מצד מואב ובלעם הארמי, שהם קרובי אברהם, הגם שהם לא צאצאיו, אך גם התמודדות זו היא כאין וכאפס לעומת ההתמודדות שתהיה לימים עם העמים שהם זרע אברהם ממש, עשיו וישמעאל. ועוד יותר – המאבק עם אותו האיש, אשר הוא מזרע ישראל גופא, והוא אוזח בדעה הרעה שעזב ה' את ישראל ובחר בוולתם, איריאולוגיה המתאימה כל־כך לאדום לאחוזו בה מול יעקב אחיו. המאבק הזה לא תם עד ימינו אלה.

18. ”ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר, לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. את הקניי ואת הקנזי ואת הקדמוני...” (בראשית טו יט).

19. ”כי את כל התועבת האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ותטמא הארץ. ולא תקיא הארץ אתכם.. כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם” (ויקרא יח כד־כח).

עבר הירדן המזרחי, למרות שהוא נכלל בגבולות ההבטחה, אינו מקבל שם של ארץ-ישראל בבת אחת אלא כפי המידה שבה עם ישראל חושף את עומק ההבדל הרוחני בינו ובין קרוביו הרוחניים השוכנים שם. אדום, מואב ועמון אחי ישראל ניצבים מול ישראל וטוענים שגם הם מזרע משפחת אברהם, שגם שורשם נעוץ בגדולים ולכן מעשיהם מתוקנים. גם הרריותה של ארץ עבר הירדן מבטאת את בטחונם של יושביה ברום שורשם שממנו נולדו. על-כן אומר עובדיה על אדום: "זודן ליכך השיאך שוכני בחגוי סלע מרום שבתו, אומר בלבו מי יורדני ארץ"²⁰. בדומה לאדום של היום – הנצרות וסעיפיה – הייתה לאדום תורה רוחנית שלמה המסבירה, כביכול, שעזב ה' את ישראל והם הנבחרים. נגדם לא הורשה ישראל להילחם ולכבוש: "אל תצר את מואב ואל תתגר בס מלחמה"²¹, כי מבחינה חיצונית אין ניכרת רשעותם, לזה דרוש תיקון גמור של ישראל.

ההתמודדות העיקרית של יעקב היא כנגד עשיו ולבן מפני שהיא בתחום של דברים שבלב בלבד. שלא כעמי כנען, כלפי חוץ הם נראים מושלמים בשל רמאותם. עשיו עישר את התבן והמלח וכיבד את אביו²², לבן פרנס את יעקב וכל מעשה מרמה שלו לווה בתיאוריה של צדק "לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה"²³. גם בלק ובלעם בפרשה מתאמצים לחקות את מעשי האבות במעשיהם ולהקריב יותר קורבנות מכל אשר הקריבו לפניהם.

בעולם הזה – כל עוד הוא לא מתוקן – גם לדברים שנעשים מן השפה ולחוץ יש השפעה. מבלעם אשר הצליח לשכנע את ה' שילך אל בלק, למדה הגמרא ש"חוצפא, אפילו כלפי שמיא מהני"²⁴. ה' בכוונה הציב את חוקיו כך, כדי שלא תהיה ברירה לישראל, אם ברצונו לנצח את אחיו, אלא לברר את עצמו כפנימיותו, מתוך כוונת הלב הפנימית, בירור מקיף ושלם, שאין בו שמץ של חטא – לא במעשיו ובעיקר לא במחשבותיו, וכל תשוקותיו נתונות רק לה' ולתורתו. רק על-ידי עבודה זו יוכר עד כמה הכוונה היא העיקר ולא מה שנראה לכאורה על-פי המעשים הגולמיים. כשישלם בירור זה באחרית הימים, תוכר צדקתו של יעקב, יוכר שתמיד היה דבוק בה', ולעומת זאת יתגלה שכל מעשיהם הטובים של הגויים היו כמעשה הקוף, בלא כוונה להיטיב, ולא שיקפו את זדון ליבם. ישראל יתגלה כהמשך האמיתי של אברהם אבינו ואילו לגבי עשיו וחבר

20. עובדיה א ג

21. דברים ב י. לגבי איסור כיבוש אדום עיין שם ה, איסור כיבוש בני עמון שם יט. עיין שם בכל הפרק.

22. "אומר לאביו, אבא מלח מהו שתהא חייבת במעשר" (תנחומא תולדות פרשה ח). לגבי כיבוד אביו: "כי ירא אנוכי אותו" – שהוא עסק כל הזמן בכיבוד אב" (תרגום יונתן בראשית לב יב).

23. בראשית כט כו

24. "אמר רב נחמן: חוצפא, אפילו כלפי שמיא מהני. מעיקרא כתיב 'לא תלך עמהם' ולבסוף כתיב 'קום לך אתם'" (סנהדרין קה ע"א).

מרעיו – יוכר שעל-ידי מעשיהם ניתקו את עצמם משורש זה ולכן ארצם לא הייתה מעולם שלהם. קדושת ארץ-ישראל הייתה גנוזה במקום זה מאז ומעולם.

ד. ”כלחוך השור”

כעת, כאשר הובהר לנו מה עומד מאחורי התמודדות בלק ובלעם מול ישראל, נתחיל להתבונן בפרשה.

”וירא בלק” בלק קוסם וחכם גדול היה²⁵. כל מקום שכתוב ”וירא” משמעותו לא רק ראייה שטחית אלא ראייה פנימית והבנה לעומק²⁶. הוא ידע את כל האמור לעיל. הוא ידע שהעובדה שאין ישראל נלחמים בו כעת היא רק עניין של זמן. לאחר שישאל יגברו על הכנעני, הם יפנו לאויבים היותר עמוקים שלהם, לאדום ומואב ועמון, ודווקא מול הבירור איתם תושלם גאולתם של ישראל, כפי שהרחבנו למעלה. כאשר בני ישראל עברו ליד ארצו הוא לא נגע בהם כי הניח שהבירור מול עמי כנען, ובמקבילה הרעיונית – התיקון הראשוני של המעשים, חובות האברים – ייקח זמן רב, וכל הבירור מול עמי עבר הירדן המזרחי – המתנה בתיקון עניינים עמוקים שבלב – הוא בבחינת ”הלכתא למשיחא”. אולם כאשר ראה בלק ”את כל אשר עשה ישראל לאמורי”, ראה באיזו קלות גבר ישראל על סיחון ועוג – ”כלחוך השור את ירק השדה”²⁷, הוא הבין שטעה בשיקול דעתו. אם עם ישראל מצליח לנצח במהירות את הכנעני אולי העם הזה כבר כל-כך מבורר במעשיו וזכאי להתחיל בשלב הבא – בירורי הלב, שהם כנגד מואב ושכנותיה. ייתכן אף שהבירור איתם כבר החל, שהלא ”עמון ומואב טיהרו בסיוחון”²⁸. סיחון ישב גם הוא בעבר הירדן המזרחי הקשה לכיבוש, והוא גם ישב על אדמות מואביות, ואם אדמות אלו נחלו ישראל במלחמתם, סימן מובהק הוא שמלחמת האמונות והרעות בין צאצאי משפחת אברהם כבר החלה, וישועת ישראל העתידית קרבה ובאה.

ההבנה הראשונה של בלק, חשבונו שלא כעת היא מלחמת ישראל על עבר הירדן המזרחי, נבעה מכך שבלק לא הבין שה’ לא מנהיג את ישראל באותה החוקיות הטבעית שהכיר בלק בחכמתו. הנהגת כל עם היא הנהגה כללית, טבעית. כמו שה’ אינו משגיח על כל חיה ובהמה בנפרד, אלא הציב כללים מראשית הבריאה אשר ישמרו על כל מין בבעלי החיים, כך ה’ מנהיג את העמים בכללים נוקשים של שכר ועונש. אם אומה אחת חוטאת, ה’ לא מעניש אותה עד שנמלאת סאתה, ואז היא נעלמת מעל במת ההיסטוריה. ולהפך, אם אומה הולכת

25. ”בלק היה בעל קסמים ובעל נחש יותר מבלעם” (במדבר רבה פרשה כ יא).

26. עיין רש”י על הפסוק ”וירא וירץ לקראתם” (בראשית יח ב).

27. ”עתה ילחנו הקהל את כל סביבותינו כלחך השור את ירק השדה” (במדבר כב ד). לפי דברינו הכוונה שישאל יסימו להשמיד את כל הכנעני שסביב מואב, ואז יפנו אליהם.

28. חולין ס ע”ב

בדרך הטוב והישר אך יש בתוכה עדיין עוולות שלא תוקנו, אין היא מקבלת שכרה עד שתהיה טובה בצורה מוגמרת, ואז תקבל שכרה על-ידי שלטון והשפעה על שכנותיה. לכן הניח בלק שישראל לא טוהרו מחטא העגל ושאר עוונותיהם ולכן הם רחוקים מלהילחם בו ולכבשו.

אך לא ככל הגויים בית ישראל. ה' רצה שבלק יראה בעיניו כי כל העניין הוא לברר את מעלת ישראל. על עם ישראל יש השגחה פרטית. ה' משגיח על ישראל כמו אב המשגיח על בנו יחידו, כל עיסוקו של האב הוא להיטיב לבנו, והוא עושה הכל להצלחתו. גם אם הוא מונע ממנו משהו, הרי זה רק כדי לחנכו לבגרות ולהיטיב לו באחריתו. אך גם כשהוא מונע ממנו טוב, הוא חורג בכוונה ממדיניותו ומטעים לו מעט מן הגנוז עבורו כדי להראות לבנו שאהבתו אליו והרצון לתת לו הם יותר מהותיות מהצורך שלו לחנכו. יתירה מזו, בגלל שהקשר עם האב הוא קשר דינמי של חיים ולא של חוקים, מקצר האב לבנו את הדרך אל היעד, אפילו שהבן עדיין לא ראוי לכאורה. "אני ה', בעתה אחישנה"²⁹. בלק צדק שלא הגיע עדיין זמנו של ישראל להיגאל גאולה שלמה, אך לא הבין שה' שוקד להחיש גאולתם של ישראל ברוב אהבתו אליהם.

נחזור למהלך הפרשה. בלק מכיר בטעותו ונוכח לדעת שהמלחמה שלו עם ישראל החלה, והוא יודע שהיא תישא אופי רוחני כיוון שזהו הבירור שבין ישראל ועמי עבר הירדן. הוא גם ידע שמכל העמים שבאזור זה הוא יהיה הראשון, כי הבירור עם אדום הוא מסובך יותר, מפני שאדום דומה לישראל יותר משאר האומות. אדום איננו רק קרובו של אברהם אלא גם בנו, ולא רק בנו אלא גם בן יצחק³⁰. בנוסף לכך, מואב הוא הבכור ללוט אביו, ולכן ההתמודדות שלו תוקדם לאחיו עמון.

מואב יודע שכל עניינו כעת הוא למצוא בכל דרך פגמים מוסריים של ישראל, להוכיח שישראל, ככל העמים, יונק מאותו שורש עכור וחסר, נתון לחוקי הטבע השפלים אשר טבועים באנושות עוד מן החטא הקדמון, וממילא אין לו חשיבות מהותית נפרדת משאר העמים. בלק בראייתו הגויית, החיצונית, חשב שהעניין המייחד את ישראל הוא שיש להם קשר עם א-להים, על-ידי נבואת משה, ולכן יש להעמיד מולו "מתקשר" לא פחות מצליחן ממשה, ולהציבו מול נבואת משה. מעניין כי בלק מלך מואב בוחר ללכת אל מדין, שם שהה משה בקבלו את הנבואה הראשונה, כדי להבין מהם מהי הדרך אשר תביא לנבואה.

29. ישעיהו ס כב

30. מכל עמי האזור שמציין משה בסיפור פרשת המסעות, רק את אדום הוא מכנה בתואר "אח" – "ונעבר מאת אחינו בני עשיו היושבים בשעיר" (דברים ב ח).

ה. ארמו אובר אבי

מעתה מובן לנו רצונו של בלק ללחום בישראל, אך מהו האינטרס של מדין שבעקבותו הם כל-כך מתאמצים לסייע לבלק? אם נחקור היטב בייחוסם של המדינים, נגלה שגם הם צאצאיו של אברהם מבני קטורה פילגשו³¹. גם הם נמצאים מבחינה רוחנית באותה ההתמודדות של מואב ועמון, אברהם הוא אשר בירר שאינם בניו הנבחרים והוא משלח אותם אל ארץ בני קדם. גם לוט נחה מאברהם. דחייה זו יוצרת מצב מסוכן. מצד אחד הם אינם המשכו של אברהם, הם נגועים ככל הגויים בחטא הקדמון, בחטא הנחש שהטביע באדם את הרוע האנושי כדלקמן. אולם, מצד שני הם הגויים שהכי קרובים אל השפעתו הטובה והברוכה של אברהם, אך ניוונים מעצמתו הרוחנית ומשתמשים בה להרע. הם משולים לקליפה המקיפה את הפרי שהוא עיקר כל העץ, והקליפה מנצלת את קרבתה אליו ונהנית מהתזונה המיוחדת שהשורש שולח אל הפרי בהיותו סמוך לו. למעשה שומרת שכבה זו של קליפה על איכות הפרי כל זמן גדילתו, ומחשלת אותו, כפי שנבאר בהמשך, וכאשר מסתיים תפקידה היא נפרדת ממנו ומתה. גם מדין מבינה שכל תפקיד קיומם הוא להיות קליפה שומרת לישראל, אך כאשר פריים של עם אברהם יבשיל, לא תהיה להם עוד זכות קיום. אולם לא נקדים את המאוחר.

המדרש אומר שבלק עצמו מוצאו ממדין³², וכל המלכתו על מואב היא כדי שיתמודד מול ישראל³³. בני מואב מזהים את בני מדין כשבת 'מיסטי' העוסק בקסמים וברוחניות. הם מדמים לנפשם שמוצאו המדייני של משה הוא אשר הקנה לו את יכולתו העל-אנושית. מה מקור כוחם הרוחני של מדין? בספר בראשית מתוארת שליחת אברהם את בני קטורה: "ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות, וישלחם מעל יצחק בנו בעודו חי קדמה אל ארץ קדם"³⁴. מה טיבן של מתנות אלו? מסביר רש"י שם על-פי המדרש: "שם טומאה מסר להם". אברהם לימד אותם את טיבם של הכוחות הרוחניים השליליים, הכישוף והקסם.

יש לשאול על כך כמה שאלות: למה הוא שולח אותם לארץ קדם? מהי בכלל אותה ארץ ששמה מעיד על מסתורין וקדמוניות? ואם אברהם שולח אותם מעם

31. "ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדין ואת מדין" (בראשית כה ב).

32. המדרשים חלוקים בדבר: במדרש מואב שבלק מבני בניו של לוט (במדבר רבה פרשה כ ט), ואילו בזוהר הקדוש מואב שמבני בניו של יתרו ולא רצה להתגייר (זוהר חלק ג קלג ע"ב). אולי העובדה שבלק הוא "בן ציפור" מקשרת אותו עם צפורה בת יתרו, אשת משה.

33. סיעתא לזה מהכתוב: "ובלק בן צפור מלך למואב בעת ההיא", הדגש הוא על ה"עת ההיא", והדגש הוא על המילים "מלך למואב", ולא כתוב "מלך בני עמו" וכיוצא בזה. בפסוק הבא, לעומת זאת, כתוב לשלוח מלאכים אל בלעם המתגורר ב"ארץ בני עמו", ולכאורה הכוונה לבלק, שעמו הוא מדין.

34. בראשית כה ו

פניו, מדוע הוא נותן להם מתנה כה רעה, כמו כוחות הכישוף שבמציאות? כל זה מוביל אותנו לשאלה עמוקה יותר: מה טיבם של כוחות רוחניים אלו? הלא אם כוחות רוחניים הם, כיצד ייתכן שהם רעים? האין כוח רוחני אמור להיות מופשט וטהור? שאלה זו בעצם זהה עם השאלה של אפשרות נבואתו של רשע כבלעם, ונעסוק גם בה בהמשך.

אם נעיין היטב בתורה נמצא שארץ זו הייתה ערש הרוחניות של הגויים. לאחר המבול נחה התיבה באזור זה – “על הרי ארט”³⁵, ושם מקריב נח את הקורבנות וה’ כורת איתו ועם בניו את הברית, אשר משמשת בסיס לכל אמונות הגויים – “שבע מצוות בני נח”. לאחר חטא חם, מזהה נח את שם בנו כנושא הרוחניות בעולם, “ברוך ה’ אֱלֹהֵי שָׁם, ויהי כנען עבד למו”³⁶. נחלתו של שם היא ארץ זו, ארץ קדם: “ויהי מושבם ממשא באכה ספרה הר הקדם אלה בני שם למשפחותם”³⁷. למעשה, לפני שהייתה ארץ קדם לנחלת בני שם, התגוררו שם כל בני נח וצאצאיהם, וככל הנראה זהו מקור השם “ארץ קדם” – כי זו ארץ המגורים הראשונה והקדומה של כל בני האדם. בהמשך, נמרוד מנהיג את המרידה בה’ וכשהם עוזבים את קדם ומגיעים לבבל הם בונים את מגדל בכל המפורסם. “ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים. ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער...”³⁸. “חז”ל רואים את עצם הנסיעה מקדם, מאזור הברית, כתחילת המרידה, “הסיעו עצמן מקדמונו של עולם”³⁹.

כעת מובן מדוע תרח, שהיה הכהן הרוחני של נמרוד ומצאצאי שם, מנסה ללכת לארץ כנען אך נשאר בחרן. “ויקח תרח את אברם בנו... ויצאו איתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען ויבאו עד חרן וישבו שם”⁴⁰. תרח ממשיך את כוחו הרוחני של שם אך הוא נמשך אחר נמרוד ועובד אלילים. בהשפעת אברהם הוא בורח מאותה טומאה ומחפש רוחניות נכונה יותר. הוא מזהה בכוחותיו שבכנען טמונה קדושה⁴¹, אך חש שעדיין לא הגיעה השעה לגלות זאת ולכן הוא חוזר

35. בראשית ח ד. הזיהוי של הרי ארט כחלק מארץ בני קדם, מסתמך הן על ידע מחקרי, וגם מדויק לפי השתלשלות הסיפור של תפוצת כל הגוים מארץ קדם, כפי שיוסבר בהרחבה להלן.

36. בראשית ט כז

37. בראשית י ל. כנען פורש במרוצת הזמן ממקום זה, ומתרכז בתחומי ארץ-ישראל המערבית. כפי שכתוב (שם פסוק יח) “ואחר נפצו משפחות הכנעני”.

38. בראשית יא א-ב

39. “הסיעו עצמן מקדמונו של עולם. אמרו: אי אפשר לנו לא בו ולא בא-להותו” (בראשית רבה פרשה לח ז).

40. בראשית יא ל

41. יתכן שחפץ לגור בקרבת אבי המשפחה – שם – שלפי זיהוי חז”ל היה מלך ירושלים – “ומלכי צדק מלך שלם... והוא כהן לא-ל עליון” (בראשית רבה פרשה נו יד).

למקום הרוחני של אבותיו בקדם, בחרן⁴². אברהם ממשוך הלאה לארץ-ישראל המערבית ושם מובטח לו שגם ארץ קדם, ארץ אבותיו עתידה להיכלל בחלקו⁴³. "לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת... ואת הקדמוני"⁴⁴.

ארץ קדמונית זו מרכזת בתוכה את כל הכוחות הרוחניים שיש לגויים. כשבלק תוהה מי יוכל לעמוד מול עוצמת נבואתו של משה, הוא מגלה ששם, באזור שבטי מדין⁴⁵ בארץ קדם, בפדן ארם⁴⁶, "מן ארם ינחני בלק מלך מואב, מהררי קדם"⁴⁷, יושב נביא שעוצמת חזיונותיו לפעמים אף עולה על עוצמת משה. ומיהו אותו נביא מופלא?

כבר עמדנו בתחילת דברינו על הדמיון הרב שבין אישיות לבן הארמי ובין בלעם הארמי. עובדה זו מקבלת את פשרה בבעלי המסורת אשר מבארים שבלעם הוא נכד לבן⁴⁸. אחרים מזהים את בלעם כלבן עצמו⁴⁹. בין כך ובין כך רומזת לנו התורה רמז עבה שמדובר באחד שגם הוא ממשפחת אברהם. כשבלק מנמק את הזמנת בלעם הוא אומר: "כי ידעתי את אשר תברך – מבורך, ואשר תאור – יואר"⁵⁰. מי שאזונו רגישה יבחין בדמיון של דברים אלו לברכת ה' לאברהם: "ואברכה מברכך ומקללך אאור"⁵¹.

עובדת היות בלעם ממשפחת לבן מבהירה לנו חלק מן התמיהות שהעלינו לעיל. בני הפילגשים נשלחו לארץ בני קדם, מפני ששם ישבה משפחתו של אברהם. כמו שאליעזר ויעקב נשלחו כדי לאכול את הפרי ממשפחה זו, את נשותיהם הצדקניות, כך נשלחו הקליפות של אברהם להתקשר ללבן ובניו אשר גם הם עניינם הוא העיסוק הרוחני בקליפת הפרי, בעיסוק הכישוף. רק שם, בבית מדרש זה, ישתלמו בני הפילגשים בשמות הטומאה שמסר להם אברהם.

42. העובדה שחרן היא בארץ קדם מתחזקת לאור הפסוק המתאר את בריחת יעקב מארץ-ישראל לחרן – "וישא יעקב רגליו וילך ארצה בני קדם" (בראשית כט א).

43. לאור דברינו תתורץ קושיית המפרשים מדוע אברהם מצטווה לאחר שהגיע לחרן: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך", הרי חרן לא מולדתו כי-אם אור כשדים! לפי דברינו יש לתרץ שאמנם אברהם עצמו נולד בבבל אך מקור משפחתו השמית היא מהר הקדם, מחרן.

44. בראשית טו יח

45. היו כנראה עוד שבטים מדיינים באזור דרום מואב, ולא רק בארץ קדם.

46. "לבן הארמי הוא בלעם, פדן היא פתורה, על שם פותר חלומות" (תרגום יונתן במדבר כב ה).

47. במדבר כג ז

48. זוהר ח"א קלג ע"ב; ילקוט שמעוני בלק תשסה

49. עיין הערה 46.

50. כב ו

51. בראשית יב ג

אמנם עדיין לא מובן לנו כלל מהותה של רוחניות פילגשית זאת, אך כעת מובן לנו הקשר של כל הדמויות של הפרשה למאבק מול ישראל. מואב ומדין הבינו שאם הפרי, ישראל, יגמור את תהליך הבשלתו, אז הם, הקליפה אשר ניוזנה מן הפרי, 'יתייבשו' עקב סיום תפקידם בעולם, והם ייאלצו להתבטל לישראל. כדי למנוע תהליך הבשלה זה הם גייסו את הגדול שבעמי משפחת אברהם, את לבן ובניו, שבהם מתגלה האופי החי הקליפתי בכל עוצמתו, אשר ינסה למשוך את מרידות הקליפה בתוך הפרי וכך לעכב את בישולו של הפרי. "ועתה לכה-נא ארה לי את העם הזה כי עצום הוא ממני"⁵². לבן מנסה להוכיח שיעקב זהה לו ברמאותו, שגם הוא נגוע כמוהו בתאוות קדמוניות, ועל-ידי זה להטמיע את יעקב בבית מדרשו הקליפתי, וכך לא לאפשר לו את חזרתו לארץ, את קישורו המלא לא-להיו, את חזרתו להקים בית ה' בבית אל, את גאולתו. לא לחינם מצאו בלבן את שורש הרעה המאיימת בכל דור על ישראל: "ארמי אוכד אבי"⁵³.

ו. תלמידי אברהם ותלמידי בלעם

כעת ננסה להתמקד יותר בהבנת התוכן של אותה קליפה וטומאה אשר בלעם ובלק מזוהים עימה, ומה גודל הרעה הטמונה בה, עד כדי איום ממשי על עם ישראל.

כל דברינו לעיל על קליפה ועל פרי, על אשליה של מתיקות פרי מול מציאות אמיתית פנימית של פרי, יוסברו לנו על-ידי חזרה לשורש החטא הקדמון – אכילת עץ-הדעת קודם זמנו. בספרות הפנימית מתואר בלעם כמייצגו של הנחש הקדמוני עלי אדמות⁵⁴. לא צריך להרחיק עד דברי הזוהר בכדי להבחין בעניין זה. גם בלעם עצמו רומז שעוצמת רוחו שורשה מן הנחש, בניגוד לישראל: "כי לא נחש ביעקב"⁵⁵. תוך כדי מאמציו לתפוס את חולשת ישראל הוא מתחכם: "ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים"⁵⁶.

52. במדבר כב ו

53. דברים כו ה, על-פי הדרשות בהגדה של פסח. אגב, דברינו מבארים מדוע מיד לאחר העקידה התורה רואה צורך לספר שאברהם נתכשר שגולרו לנחור אחיו צאצאים כחן, והיא מאריכה בפירוט שמותם. לפי פירוש רש"י שם, שכל זה בא כדי לבשר על לידת רבקה, עדיין לא מובן מדוע להאריך ביתר צאצאי נחור. לאור דברינו עד עתה יש לומר, שכל אותם צאצאים היו בעלי תפקיד מרכזי בבית-המדרש הרוחני של לבן ומשפחתו, ולאחר שיצחק מתברר בעקידה כנבחרו של בית אברהם, מגלה לנו התורה שכעת הגיע זמנם של אותם כוחות שעתידיים להתמודד איתו רוחנית, להיוולד בכדי להיאבק עימו ולבררו.

54. זוהר במדבר קפה ע"א; שם קצד ע"ב

55. במדבר כג כג

56. שם כד א

עוד לפני שניגע במהות, קל להבחין כי מעשה בלק ובלעם זהה לפיתוי הנחש. הנחש היה החיה הדומה ביותר לאדם. "ויהיו שניהם ערומים... והנחש היה ערום"⁵⁷. חז"ל דורשים מפסוק זה שגם הנחש התהלך זקוף⁵⁸ ואף התאוה לחווה – והרי אין ברייה מתאוה אלא לדומה לה⁵⁹. אגב, התרגום לארמית של המילה "נחש" הוא "חוריא"⁶⁰, כעין לשון "חיה". הנחש אינו משלים עם ייעודו כבן למשפחת החיות, הוא רוצה להתקשר למדרגה שמעליו, אך למעשה אין רצונו כלל להיכלל בו באמת, כי אז תתבטל מציאותו. הוא חפץ להוריד את מין האדם אליו, ועל-ידי כך לינוק את חיות האדם ומעלתו לצורך הישרדותו כחיה הנהנית מאשליה של בעל צלם א-להים.

ה' ציווה על אדם הראשון לא לאכול מעץ הדעת. עדיין לא הגיע הזמן לאכול ממנו כי הוא עדיין בבוסרו, בטעם קליפתו. עץ הדעת מאפשר הידמות לה', "והייתם כא-להים"⁶¹. אמנם דבר זה צריך להיות בזמנו, כאשר האדם ראוי לכך וכאשר הדבר בא מצד ה', ולא שהאדם יאכל מעץ זה בטרם יהיה ראוי, ועל-ידי כך יכריח את הקשר עם א-להיו.

הנחש יודע שאם האדם יחכה לצו ה' ואז יאכל את הפרי, ממילא יוכלט השוני המהותי שבינו ובין האדם: הוא חיה, והם – אדם שנברא בצלם. על-כן הוא חפץ שחיה תאמץ את דרך חייו הנחשית הרוצה להכריח את המדרגה שמעליך להזין אותך ולא לחכות לקשר רצוני מצידה. עצם העובדה שהנחש הצליח לשכנע את חיה לאכול מעץ הדעת, וכך להכריח את הבינה הא-להית שתשרה באדם בניגוד לרצון ה' כביכול, היא בעצמה מימוש תאוותו אליה. "בשעה שבא נחש על חיה הטיל בה זוהמה"⁶². הוא הצליח להופכה למדרגתו המתה, כביכול. מעתה לא יחכה האדם לרצונו החי של בוראו, אלא ימצוץ את העוצמות הא-להיות בעורמה, דרך שימוש בפירות הגן – בכוחות הרוחניים שנטע בו. האדם לכאורה הפך לקליפת-צלם א-להים, כמו הנחש.

ההבדל בין הכרח הקשר עם ה' ללא רצון הדדי ובין קשר אמיתי הנובע מתוך הקשבה לרצון העליון, הוא המבדיל בעצם בין חזיון של נבואת אספקלריה המאירה של משה ונביאי ישראל, ובין חזיונות הלילה הכבירים של בלעם. הסכנה שבדמיון שתי צורות ההתנבאות הזאת היא הסכנה של דמיון הנחש לאדם.

טעה בלק שחשב שמעלת ישראל נעוצה בנבואה, ועל-כן יש להילחם במשה. מעלת ישראל גנוזה באבות. ההבדל שבין בלעם ומשה נערץ בעצם בהבדל שבינו

57. בראשית ב כה; שם ג א

58. עיין אבן עזרא בראשית ג א.

59. עיין אבן עזרא שם שם כא.

60. תרגום אונקלוס שם ג א

61. שם ג ה

62. שבת קמו ע"א

ובין אברהם. "כל מי שיש בו שלושה דברים הללו, הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, ושלושה דברים אחרים, הוא מתלמידיו של בלעם הרשע: עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה – תלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה – תלמידיו של בלעם הרשע"⁶³. האבות נקראו ישרים. מה שעניין אותם בעבודתם את ה' אינו קשר חזיוני עם ה' כדי להאדיר את קיומם וחשיבותם. נהפוך הוא, הם רצו בקרבת ה' כדי להשתחרר ממצבם האנושי החסר, כדי לתקן את מידותיהם בעבודה קשה ועל-ידי-כך לזכות להשתחרר ממצב החטא הקדמון, ולזכות להתקרב אליו ולשרתו כרצונו. הם נתנסו בניסיונות רבים כדי להראות שכל מניעיהם אינם אנוכיים – הם בטלים אליו והוא לא בטל לרצונם. אותה ישרות, נטבעה בגנים של אבות-האומה והונחלה לבניהם. משה זכה לנבואתו לא בגלל ישותו התקיפה, אלא דווקא בשל ענוותנותו.

בלעם הרשע, כמו לבן, היה ההפך הגמור. כל עוצמת הרוחניות שקיבל עקב קרבתו לאבות נוצלה אצלו כדי להנציח את תשוקותיו הארציות כבן-אנוש. לנצל, בבחינת "נבל ברשות התורה", את החוקים הרוחניים של המציאות, של הפירות בגן משפחת אברהם, כדי לבסס ולהנציח את הקיום הנוכחי, הגס. אצל בלק ולבן, העוצמות הרוחניות ותאוותיהם הפראיות – תאוות הממון ורדיפת הכבוד, ואף יצר הניאוף לפי תז"ל⁶⁴ – קשורות זו בזו. מטרת הרוח היא להנציח את עוצמת החומר.

לעומת נבואת משה, נבואת האספקלריא המאירה, ניצבת הטומאה הכי רצוצה, נבואת-בלעם. אדם זה – לא די שהוא חפץ להישאר עבד ליצריו, הוא אף משעבד ומפתה, בדרך נחשים, את המתנות הרוחניות שהציב ה' בקרבת אברהם לצרכיו האנוכיים, ומטיל ארס בכל מה שעלול להתקדש, שעשוי לסכן את נגישותו למעיינות העוצמה הללו. נבואה זו אינה קשר של חיים, כי אם קשר של מוות, הורדת העוצמות האלהיות לשאול רוחו התוטאת של האדם. לא לחינם היו בלעם ולבן מתנבאים בלילה, כי דווקא החושך והאפלה שעוד שוררת בעולם הם המאפשרים חזיונות אלו⁶⁵.

אין חזונו של בלעם מוגדר בגדר נבואה. נבואה זה קשר של רצון, של חיים, ואילו חזונו של בלעם נעשה על-ידי הכרת, כישוף. "בשעה שהרגו בני-ישראל לבלעם היו מתנחמים ואומרים, מה עשינו שהרגנו נביא שידוע דעת עליון. יצתה בת קול ואמרה, קוסם הרגתם ולא נביא"⁶⁶.

63. אבות פ"ה מכ"ג

64. "הלא אנוכי אתונן אשר רכבת עלי מעורך עד היום הזה" – ולא עוד אלא שאני עושה לך מעשה אישות בלילה" (סנהדרין קה ע"ב).

65. "למה נגלה על בלעם בלילה? לא היה ראוי לרוח הקודש" (במדבר רבה פרשה כ יב).

66. אוצר המדרשים עמ' 168

ההבדל התהומי שבין נבואת האמת לחזיון המוות אינו ניכר כלפי חרץ. אמנם כאשר עם ישראל יהיה בשלמותו לא ניתן יהיה לטעות בין זו לזו, אז כולם יכירו כי בחר ה' בישראל ומאס בנביאי הרשע שבעמים. כאשר הפרי מוגמר, ניכרת יבשות הקליפה. אולם הבילבול מתאפשר כשעוד לא מומש לגמרי הפוטנציאל שבפרי, כשעוד יש בו בוסר, אז הקליפה דומה בטעמה לחלק הבוסרי של הפרי ויכולה ליצור אשליה שהכל מין אחד הוא.

לכן כה מסוכנת שליחותו של בלעם לחפש את נקודת החטא והבוסר של ישראל, ולהציב את הדבר כאילו נבואתו ונבואת ישראל חד היא. לצורך זה הוא מקריב פרים במזבח כדי להראות שלא עבודת המידות של האבות יצרה את הקשר עם אֱלֹהִים, אלא המעשים החיצוניים – המזבחות – הם אלה שלכאורה הכריחו את ה' לבחור בס. וראייה לכך היא שהוא עולה בדרגת חזיונו על חזיון משה. 'הנה' – אומר בלעם – 'גם אני מתנבא למרות שחוטא אני, וגם אתם חטאתם לפני ה' למרות שזוכיתם לקרבתו, ומה ההבדל ביני וביניכם?'

עבודת בלעם הייתה נוחלת הצלחה עצומה אילולא ריחם ה' על עמו והוציא מבית גנזיו את האמת הגדולה בדבר ההבדל התהומי שבין ישראל לעמים, בצורת משליו הכפויים בפי בלעם. האמת הפשוטה והעמוקה כאחד היא, שפרי – הגם שטעמו מר – פרי הוא וטעמו הטוב כבר כעת גנוז בו, ואילו הקליפה – אף שטעמה ומראיה זהים לגוון הפרי – אין בה מאומה מן הפרי.

ז. שליחותו של הנחש

כלפי חרץ נראה כאילו הוכרח ה' לגלות את הרז של בחירת ישראל הנצחית, ומיד השאלה מתעוררת – מדוע הבירור הזה היה בדרך של הכרח כאשר בלעם כביכול כופה על ה' את הליכתו לקלל את ישראל, הליכה אשר הולידה את הבירור הזה?

שאלה זאת מחזירה אותנו אל השאלה המרכזית של העניין. שאלנו מהי מהותה של הרוחניות הטמאה של בלעם, מדוע היא כה רעה, פסולה ומסוכנת, והסברנו אותה על-פי דמיון אל הנחש הקדמוני. אבל עדיין יש לתמוה, מדוע ברא ה' את חוקי העולם כן, שהרע יוכל לינוק מן הטוב, ואפילו להשפיע עליו לרעה, שהנחש יוכל לפתות את האדם, שלבן יינק שפע מעובדת קרבתו ליעקב, ובלעם יוכל לחזות מחזה אֱלֹהִים ולהכריחו כביכול לעזור לו לארר את שונאיו עבור בצע כסף?

נסה לבאר את הדבר דרך אותו הסיפור של חטא אדם בעטיו של הנחש.

כבר דיברנו על ההבדל שבין הנחש לאדם. האדם במהותו רוצה קשר עם אֱלֹהִים, והנחש לא מעוניין בקשר, הנחש מנצל לקיומו את כוחות הזולת. כעת ננסה להתמקד במרכיב החסר אצל הנחש, אשר בהיעדרו אין בו צלם אֱלֹהִים.

למעשה אין להגדיר את דבר "הצלם". הוא איננו ניתן להגדרה, כמו שהא-להות לא ניתנת להגדרה, אולם תכונת הנפש המשקפת יותר מכל את צלם הא-להים שבאדם היא הרצון.

מדרגת החיים של האדם מאופיינת ברצון שלו. בסולם הכרואים, מהדומם עד החי, כל הקרוב יותר לאדם, הוא גם בעל כיוון ומגמה ברורים יותר. אופן צמיחת הגבעול מצביעה על מגמה נקודתית יותר מרגב הארמה הדומם המפוזר ללא סדר ירוע, לכן מדרגת החיים של הצמח יותר מפותחת משל הרגב. בחי הכיוון והשאיפה היא יותר ניכרת עד שלפעמים אנו אומרים על בעל חיים שהוא רוצה, למרות שיחסית לאדם, אין זה רצון אלא משהו גולמי ואינסטינקטיבי יותר מן הרצון האנושי. לכן האדם לא מצא בחי את ה"עזר כנגדו", כי לא ניצבת מולו מדרגת רצון הזזה לו, ולכן החי הוא יותר "משהו" עבורו מאשר "מישהו". האדם עצמו הוא בעל עצמיות, כא-להיו. כשם שהא-להים הוא העצם האמיתי ורצונו הוא הרצון האמיתי שמחמתו נבראה המציאות כולה, כך האדם – רצונו הוא שורשי ואוטנטי, והוא משקף נאמנה את צורת הרצון כפי שהיא עצמית אצל בוראו.

כאן ישנו פלא. איך ייתכן שהאדם מצד אחד יהיה נאמן לרצון בוראו, ומצד שני שהרצון שלו יהיה חופשי ועצמאי? הרי אם האדם כפוף לרצון בוראו, ממילא רצונו שלו אינו בר תוקף! זה דומה לחמור העושה רצון קונוהו ולו אין רצון משלו.

לשם כך נברא הנחש, ה"יצר הרע"⁶⁷. כדי שהרצון האנושי יהיה בעל חופש, מוכרח כוח חייתי באדם שיהיה דומה בתכונותיו החופשיות לעצמיות של הנשמה הא-להית שבו. כוח זה ינגד את הרצון הא-להי, המתגלה בדרך כלל כסמכות מלמעלה, כציווי. מול הציווי העליון המראה שהרצון הא-להי הוא המכריע, ישנו הנחש האומר שיש לו חיות אוטונומית טבעית, שבה אין ניכרת נוכחות עליונה כִּי-אם מדרגתו ותאוותו של האדם, והיא מְכַמֶּת כרצון עצמי.

המתבונן היטב יבחין שכל צד – הפן החייתי הפראי מחד, והפן הא-להי העצמי אך המכניע מאידך – מוכרחים שניהם להתקיים במינון מסוים. כל אחד זקוק לרעהו לשם קיומו הוא. אם הצד החייתי האינסטינקטיבי שבאדם יהיה גס מדי ולא יביט אל הרצון העליון ממנו, הרי שהוא ישתלט על המאפיין הרצוני שבאדם, ושוב יהיה יותר דומה לחיה, ל"משהו" חסר עצמיות. הדבר יחזיר את האדם לאותן חטיבות חיים טבעיות, שהא-להים מנהיג אותן כרצונו, ללא רצון מצדם. ואם האדם לא יהיה אוטונומי ובעל נגוד פראי לציווי השמימי אזי שוב הוא חסר עצמיות, כמלאך הכפוף לגמרי לבוראו כי הוא בטל לבהירות האור של הא-להות.

67. "הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המות" (בבא בתרא טז ע"א).

והי הדילמה הנצחית שבאדם. בסופו של דבר, על האדם מוטלת הדאגה בעיקר לצלע השנייה העיקרית, להיות מביט לרצון ה' המתגלה מעליו, כי כל בניין הרצון האמיתי נבנה מאור הרצון העליון. הנחשיות החייתית זורמת אליו בדרך של ממילא. ה' כופה עליו יצר חייתי אשר אינו מודע לרצון והוא המאפשר לאדם עמדה חופשית לבחור מעצמו בחיות הא-להית. לאחר שהשמיעה לדבר ה' באה מתוך בחירה שהיא "בוגרת" המאבק עם הנחש, מתקיים קשר הדדי שאינו מתבטל.

אם כן, דווקא הניתוק של הנחש ממדרגת הרצון מקיים את הבחירה החופשית אשר בונה את הרצון.

כל זה טוב ויפה רק כאשר הצד הדומיננטי של האדם הוא קשב למקור הרצון, לא-להי שבו, ואילו הטבע הנמוך מתקיים במינון הנצרך. החטא מתחיל במקום שבו האדם שומע לנחש ומזדהה איתו הזדהות גמורה. הוא נכנע לחייתי שבו ואינו חפץ להתקשר למקור הרצון, לעצמיות הא-להית. גסותו אוטמת אותו והוא רואה למול עיניו רק את מילוי מאוייו, לא בצורה של דר-שיח והתמזגות עם רצון ה', אלא בגזלה וללא רשות. בשלב זה הנחש שבו שולט והוא מאבד את צלם הא-להים. מדרגת החיים שלו – הרצון – נחלשת, והוא הופך להיות כחיה המובלת בעיוורון אחרי חוקי הטבע הנוקשים. הדבר מוביל את האדם להתיימש מלהאמין ביכולת הרצון הנשמתי להיות חופשי ולא מוגבל לחוקי הגוף העיוורים.

יאוש זה מן הרצון לא נשאר בתודעת האדם כלפי עצמו אלא מושלך גם על עולם האמונה שלו. הוא מתחיל לחשוב שגם לא-להים אין רצון להחיות את העולם ולגאול אותו: או שהוא מצייר לו א-להים אלילי אשר רצונו כפוף גם הוא לחוקי הטבע, או שהוא חושב שא-להים מופשט מד"י בכדי לרצות בעולם כה גס כפי שהאדם רואה אותו כעת. יאוש זה מניצחון הרצון הא-להי להוביל את העולם להיות חופשי ומואר ממנו, מעצים את תחושת המקריות בנפש האדם וגורם לו לרצות ברשע ובהליכה אחר שרירות ליבו ולא אחר רצונו הפנימי, בהירותו וחיוקו באור ה'.

ה. כי לא נחש בעקב

כל העמים נגועים בחטא הנחש. השקפה זאת מחלחלת בכל אמונות הגויים. ראשיתה הייתה אצל לבן ובלעם, וככל דבר ראשוני, היא התבטאה בעוצמה רבה. תאוותיו הכבירות של בלעם ורצונו להרע, כפי שמתואר בפרשה, היו פרוצים וגלויים, ולעומת זאת העוצמה הרוחנית שהזינה אותם הייתה מירבית. אצל בני עשיו וישמעאל, שהם מזרע אברהם, הרוע והיאוש נכסים יותר, אידיאולוגיות ופילוסופיות נאות מכסות על הכיעור. חוסר רצונו, כביכול, של ה' להופיע בעולמו ניכר היטב בעולם של הפילוסוף, הנוצרי והמוסלמי, כפי שהיטיב ספר

הכוזרי להציגם⁶⁸. הפילוסוף מפשיט את הא-לוה עד לכדי חוסר גילוי עניין בכריאה שנאצלה ממנו. הנוצרי מתאר ייאוש עמוק של א-להים מעם ישראל הנבחר, ותפיסה זאת מולידה ייאוש מלתקן את עולם החומר. אצל ישמעאל הנימול, נסתרת פראותו וגסותו בתפיסת עולמו, ולכן הבירור האחרון של ישראל על הארץ בעקבתא דמשיחא נעשה מולו. אולם אב הטיפוס הראשוני של כל אלו הוא בלעם, שניצב על צור מחצבתם של ישראל, אבות האומה, אשר כל חייהם הייתה מסכת רצופה של גילוי רצון ה' בעולם.

לא כאלה חלק יעקב. "הן עם לבדר ישכון ובגויים לא יתחשב"⁶⁹. עם ישראל נברא באופן שונה מן הגויים. כאשר אברהם אבינו מסר את יצחק בנו לה' בעקידה, הוא גילה שמציאות חייו שלו כבן אנוש בטלה כולה לעצם היותו עושה רצון ה'. כתוצאה מן העקידה הזאת נברא יצחק חדש. יצחק זה איננו מיוחס אל האדם הראשון הכבול בזוהמת הייאוש של הנחש. יצחק וזרעו אחריו הוא רצון ה' עלי אדמות. בדמו זורמת התודעה החיה של אהבת הבורא המוחלטת לבריותיו. ישראל מגלים לעולם כולו שאין המציאות מנותקת כלל מן הבורא. להפך – המציאות ממלאת באופן מדויק את רצון ה'. אין להתבונן אפילו על החלק הרחוק ביותר כדבר מנותק מרצונו, שהרי ה' ברצונו ברא את הרע כמו את הטוב – "יוצר אור ובורא רע"⁷⁰, ואין יכולת הרע בעולם מעידה על חוסר נוכחותו בעולם. נהפוך הוא, בגאולה אשר תבוא על-ידי משיח צדקנו יודע עד כמה חשובה מציאותו של החושך וההסתר שברע, כדי לברר מתוכו את האור ולגלות שגם בו אור ה' גנוז.

ההוכחה הגדולה ביותר שרצון ה' החי הוא המנצח את כל זוהמת הרוע ושלאות החטא, יוצאת אל הפועל דווקא ביחסי הגומלין המנוגדים שבין רשעי אומות העולם ובין ישראל. ראינו לעיל שבכדי שרצון האדם יצא אל הפועל מתוך בחירה, חייבת להיות מציאות של נחש היושב על פתחי לב האדם, ואינו מכיר בצלם א-להים. חייבת להיות ישות (חלילה) אשר אינה מכירה את הרצון הא-להי הכולל-כל ומכוון את הכל. וכך מתקבלת התוצאה הרצויה – האדם בוחר להתקשר לה' לאחר שהוא מנוסר לכאורה מהמוכרחות לעשות רצון קונו, והוא בעל בחירה חופשית, ולמרות זאת הוא בוחר לעבוד את ה' מתוך הכרה.

לעם ישראל יש "בעיה". יצחק אביהם מסר את נפשו לא-להים ונהיה עולה תמימה נטולת חטא. העם שיצא מחלציו הוא כה א-להי וקשור ברצון העליון עד

68. תחילת מאמר ראשון

69. במדבר כג ט

70. ישעיה מה ז

כדי איבוד זוהמת הנחש שהייתה בו. דבר זה נתגלה מתוך מעמד הר סיני⁷¹. חז"ל אומרים שרק בעקבות הערב-רב הגויי שצירף משה לישראל חזר הרצון לחטוא בחטא העגל⁷². מצאנו בספרים חלוקה של חטאי ישראל לשני סוגים: יש חטאים הנובעים בעצם מתוך גדולתם, מתוך שאין לישראל כוח לסבול מצב שבו אינם מורשים לעשות רצון ה', או לחוש קרבת ה', והם מנסים לעשות ולחוש את אלו בכל זאת⁷³. דוגמא בולטת לכך היא חטא המעפילים אשר ניסו לכבוש את הארץ אף שה' לא הסכים עימם⁷⁴. סוג חטאים שני הוא חטאים שהם אמנם שפלים אך הרצון לעשותם נובע מטומאת העמים שסביבם שחדרה אליהם, ולא נבע מרצונם הפנימי⁷⁵.

יוצא אם כן, שלולא כל אותם עמים, שהם כנחש – הדומה לאדם ומשדלו לחטוא, לא הייתה חודרת לישראל זוהמתו, והם היו מתבטלים ברצונם כליל לרצון ה', ועצמיותם הייתה נמוגה באהבתם אליו. אך ה' חפץ בשכלול מציאותם, ואף יותר מזה: כל עניינם של ישראל הוא שיחדרו אליהם כל מיני כוחות שטעונים בירור, וישראל יכרום לטובה ויתקנו בזה את כל חלקי המציאות. לכן בלעם וחבר מרעיו הם הם הנחש העומד כנגד ישראל, והוא המחשל את כוחות הטוב של ישראל להילחם בו ולהופיע ביתר עצמיות ועוצמה. הצורך העמוק של הטוב ברע, של יעקב בלבן, הוא המחזק את קיומו של לבן ומעניק לו כוחות. אך אותו לבן הוא כפוי טובה⁷⁶, הוא מנצל את הצורך הרוחני בו ומשתמש בו כנגד יעקב, כדי שיעקב לא ייגאל. מפני כך, מפני נצלנותו של הנחש, של לבן, נגמר

71. "בשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא, ישראל שעמדו על הר סיני – פסקה זוהמתן, עובדי כוכבים שלא עמדו בהר סיני – לא פסקה זוהמתן" (יבמות קג ע"ב).

72. "אמר הקב"ה לאותו העגל מי עשה אותך, א"ל חמור הערב רב שיצאו עם ישראל ממצרים שכתוב בהם (יחזקאל כג) 'אשר בשר חמורים בשרם', א"ל הקב"ה לא אמרתי לך 'לך רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים' שהן עשו את העגל, אבל עמי לא עשו" (תנחומא, ורשא, כי תשא ל).

73. מי השילוח ב עמ' טו: "באמת, כל חטאי ישראל הם כמו אוכלי פגה, שרוצים לקבל האור קודם זמנם". ועיין 'אורות האמונה' ערך 'כפירה' ד"ה שתי סיבות: "... ובצדק נוכל לומר, שבתוך הכפירה הישראלית, גם של רשעי ישראל הרוחניים היותר מושפלים, מונחת היא סגולת אמונה טהורה, הרבה יותר ממה שהיא נמצאת בכל רוח האימון המתפשט בכל האמוניות המפוצלת של כל המון עמים רבים".

74. במדבר יד מ"מה

75. "כי כל החטאים ויסורים ומחלוקת שנמצא בין ישראל כל זה בא מכח עמלק" (מי השילוח א עמ' קצא).

76. "מן ארם ינחני" – השוינו להיות כפוי טובה, שאילולי אברהם אביהם, לא היה בלק שנאמר 'וישלח את לוט מתוך ההפיכה' ואתה מבני בניו של לוט. ואילולי יעקב אביהם לא עמדתי אני בעולם, שלא ראה לבן בנים אלא בזכות יעקב" (ילקוט שמעוני בלק תשסה).

תפקידו והוא נאלץ לבסוף להתבטל למדרגת החיים של יעקב, כפי שהחי מסור ביד רצון האדם⁷⁷.

ט. המקום בו נסמית עין-בלעם

בלעם בן לבן הוא. הוא קרוב וסמוך אל כל הטוב שבמשפחת אברהם. הוא יודע שבמקום זה דווקא מתגלה עד כמה הרע נצרך לתיקון עולם. לפיכך דווקא בשעה זו – שהרע לא התהפך עדיין לטוב, אך הוא סמוך לו, הוא הרע הכי מסוכן. כאן הוא מקבל את שיא העוצמה והחשיבות, מהעובדה שהוא ניצב סמוך להשקפת הטוב, האומרת לו שהוא עתיד להתהפך לטובה. בלעם מנצל ברשעתו את העוצמה הזו עד תום, עד שנדמה לו שהנה הוא מצליח לכופר את הבורא למלא את חפצו – לקלל את נושאי דגל הטוב, וכביכול להוכיח את שלטון הרע על הטוב. שוב לא יוכלו ישראל לומר שרצון ה' חופשי הוא ופועל להיטיב לעולם, שהרי בלעם יחשוף את חולשותיהם וחטאיהם ועל-ידי כך יגלה כיצד גם בהם שולט הרע שלטון ללא מצרים.

הנהגה הברירה הנורא הזו של פרשתנו מגלה, שלא זו בלבד שאין הטוב נתון בידי הרע, אלא להפך, הרע בעיוורונו ובשרירות לבו משרת באופן מדויק את גילוי הטוב בעולם. כל חוצפתו של בלעם כלפי שמאי, כל קסמיו, וכל קרבנות האוון של בלק, הם שהכריחו את בלעם לחדור עוד יותר עמוק ממה שהתכוון מלכתחילה, ולגלות לכל העולם שרצונו של הבורא מתגלה בישראל ומופיע דרכם לכל העולם. עם א-להי מופלא זה מתהלך בקרב הגויים כאריה בין החיות, וללא שום מורא הוא ממגר את הרע מיסודו ומשרשו מן העולם כליל. הנה, גם מקשיות העורף של בלעם הוציא ישראל טוב עלום וטמיר.

אצל עם ישראל הטוב מנצח ניצחון גמור.

77. שאלנו למעלה מדוע אברהם מוסר לבניו הנותרים "שם טומאה". אברהם ידע שיצחק נבחר לגלות את הטוב הגנוז בעולם, ולא בניו הנותרים. להם הוא מוסר שם של טומאה. אברהם מגלה להם שהם ממוקמים במקום שבו הרע נושק לטוב, שהנחש דומה לאדם ומסיתו בזה, ולכן יש בהם כוחות של טומאה. הוא שולח אותם אל ארץ קדם, מקום שבו תם המבול, ובו ישבה משפחתו שגם בה אצורים כוחות רוחניים אלו, כדי שמתוך עיסוק משותף בעוצמת הרוח הגנוזה בהם, אף שהיא טמאה, ימצו את כל הרשעה שבהם לאותו המקום שהרע מכיר בעוצמת הטוב ומודד בו. כשיעקב נשלח לחרן הייתה ללבן הזדמנות להתברר לטובה, לבער את החלקים הרעים שבו, ולגלות את המקום שבו הרע מתחבר אל הטוב על-ידי התבטלות אל יעקב. אך לבן ובניו, לא זו בלבד שלא דבקו ביעקב, אלא אף ניסו ברמאותם לשעבד את יעקב להם ולהשתמש בכוחו הרוחני והגשמי.

תקות אברהם אכן לא הייתה לשווא. עוצמת הטומאה בקרב בני הפילגשים של אברהם הייתה רבה, והתסיסה שלהם היא אשר קרבה את הברירה של ישראל מולם עוד לפני כניסתם לארץ – במלחמה עם מדיין (המתוארת בפרשת פנחס), ואפשרה לישראל להתחיל ולהתמקד בכירוי אדום וקליפת עמלק, שהוא כירור עמוק יותר, בשלב יותר מוקדם של ההיסטוריה.

הברית שכורת ה' עם נח, אבי הגויים, מותנית בהימנעות ממעשים המשחיתים את היקום, וגם תנאי זה נאמר באווירה של הודאה, כביכול, בישותו של הרע: "וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' אל לבו לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעוריו"⁷⁸. קשר עם ה' אשר תלוי במעשים טובים, עומד בפסגת ההבנה האנושית – אך לא למעלה מזאת. אולם לאבות, אשר מסרו נפשם בעקידה, נכרתה ברית חדשה. ה' התנהג עימם מידה כנגד מידה: האבות האמינו ביכולת הרצון המוחלט של הבורא להיטיב, ולכן גילה להם ה' שהוא קשור עימם בנקודה העמוקה ביותר הקיימת בבריאה, מקום שלמעלה מחשבונות התלויים במעשים חיצוניים. ישראל הם קדושים בעצם טבעם וכל חטא לא יכול לנתקם משורשם. "לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל, ה' אֱלֹהֵי עמו ותרועת מלך בו"⁷⁹.

במקום העמוק הזה אין לבלעם כל ממשות. "על דבר זה נסמית עינו של בלעם הרשע. אמר: מי שהוא טהור וקדוש, ומשרתיו טהורים וקדושים יציץ בדבר זה?! מיד נסמית עינו"⁸⁰. בלעם מכיר רק השפעה הניכרת במעשה. הוא יודע שעל־ידי מעשים אפשר לזכות לשפע מן האֱלֹהִים. זהו חוק העולם. אבל קדושה עצמית כה טהורה, ואהבה רצונית כזו שבין ה' לישראל, שאינה נמדדת בשום מבחן מעשי, ואינה פוסקת על־ידי שום חטא ושום קטרוג שבעולם, אין כל בן אנוש מסוגל להבין. עם כזה שהפושעים הכי גרועים בו, כאשר מגיע יום פקודה, ימסרו מיד את עצמם על קדושת השם, עם כזה אינו אסיר בנחישות הנחש הקדמוני. זהו עם שהרצון שלו עצמי, רצון אֱלֹהֵי הוּא. "ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר"⁸¹.

סמיות עינו של בלעם, יש לה השלכה מרחיקת לכת. מנקודת המבט העמוקה הבוקעת מגרונו של בלעם בדבריו מתברר שאין לכל הגויים שום שליטה בעולם. כל יצרי האדם ותחבולותיו, וכל מלחמת המעמדות שבין איש לרעהו ובין אומה לאומה, הכל נעשה בשביל ישראל, כדי להחיש את גאולתם. "יצב גבולות עמים למספר בני ישראל"⁸² – כל הגבוליות והחוקים השולטים בעמים, מטרתם אינה אלא להרכות את כוח ישראל בעולם. ככל שמעמיקים בראיית המציאות כך מתגלה שרצון ה' המתגלה בפועל בחיי ישראל, הוא הגורם היחיד המשמעותי במציאות, וכל שאר תופעות החיים בטלות אליו באופן נסתר ומופלא.

78. בראשית ח כא

79. במדבר כג כא

80. נדה לא ע"א

81. דברים לב יב

82. דברים לב ח

י. כחומר ביד היוצר

כאן אנו מגיעים להתמודדות בין נבואת משה ונבואת בלעם. כעת מתברר שכל רוחניו של בלעם כלל לא שלו, הוא גנב אותה מישראל וידע להשתמש בה כמעשה הקוף, אך את משמעותה האמיתית הבין רק עם ישראל. מבואר בספרים כי הפסוק "וירא את ישראל שוכן לשבטיו ותהי עליו רוח א-להים"⁸³ מוסב כולו על ישראל⁸⁴. והלא דבר תימה הוא, שהרי מפורש בפסוק שלאחר מכן, שנושא המשל הוא "בלעם בנו בער"⁸⁵!

בדברים אלו טמון עומק גדול. בעומק החיים אין לרע מציאות, והנבואה היא אספקלריא המאירה לנו את החבוי בשורשי המציאות. אם גורם חיצוני מדבר על עומקים אלו – לא לו שייכת מדרגה זו של הבנה. הוא רק משמש כצינור שדרכו יוצאת הנבואה, אך מקורה של הנבואה שייך לישראל. נבואתו של בלעם היא כדוגמת נבואת חרש שוטה וקטן. אין הנבואה היוצאת מפייה מיועדת להם, שהרי אין בהם בינה, אלא לבר הדעת השומע אותם⁸⁶.

כשהגמרא במסכת בבא בתרא מספרת מי כתב כל ספר וספר מן התנ"ך היא מציינת ש"משה כתב ספרו ופרשת בלעם"⁸⁷. נראה שציון זה לא בא לומר רק שבאופן טכני משה העלה נבואה זו על הכתב, אלא שבעומק הייתה נבואה זו מכוונת להיאמר על-ידי משה נביאם של ישראל, והא ראייה – שהיא נכתבה בתורת משה, אלא שיצאה מפי אותו רשע דווקא, כדי להוכיח עד כמה כל המציאות, ובייחוד הרשעה שבה, מכוונת לגאולתם של ישראל⁸⁸.

83. במדבר כד ב

84. זוהר בלק ריא ע"א

85. במדבר שם ג

86. "מיום שחרב בית המקדש, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לשוטים ולתינוקות. לשוטים – מאי היא? כי הא דמר בר רב אשי דהוה קאי ברסתקא דמחוזא, שמעיה לההוא שוטה דקאמר: ריש מתיבתא דמליך במתא מחסיא – טביומי חתים. אמר: מאן חתים טביומי ברבנן? אנא, שמע מינה לדידי קיימא לי שעתא" (בבא בתרא יב ע"ב).

87. בבא בתרא יד ע"א

88. בגמרא שם נאמר שמשה כתב גם את ספר איוב. מעניין מדוע שייכו חכמים ספר זה למשה? לפי דברינו יתבאר הדברים כדלהלן: כל עניינו של משה הוא בירור ייחודם של ישראל. כל הנסיגות הגדולות שמנסה ה' אותו הם על העניין הזה. הוא מציב לו, בכל שנות הנהגתו את ישראל, משברים עצומים. עוד בתחילת שליחותו נחשף משה בפני השיעבוד הנורא של ישראל והוא קובל לפני ה': "למה הרעתה לעם הזה, למה זה שלחתני?!" (שמות ה כב). משה – כדוגמת אברהם העומד מול ה' וקורא "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?!" – ניצב מול השאלות הקיומיות בהנהגתו של ה' ומבקש פתרון. גם לאחר דברים אלו ניצב משה מול חוסר אמונם של העם וקשיים אחרים רבים מנשוא. במשך כל תקופת המדבר עם ישראל ממרה פעם אחר פעם את דברי ה', והשיא הוא חטא העגל. המדרש מציב את דברי ה' – "לך רד כי שיחת עמך", כניסיון של ה' לראות האם משה עומד על סגולתם של ישראל

יש כאן גם בירור עמוק דרך בלעם ה”נחשי”, אדם שראה בא־להות שבעולם דבר חסר עצמיות הפועל כמו מכונה מלאכותית חסרת רצון, ואילו הוא חופשי

שלא תלויה בחטאים גלויים. ”התחיל הקדוש ברוך הוא ליתן למשה שבילים שיבקש עליהם רחמים...” (שמות רבה פרשה מב ב).

משה עומד בניסיונות ומסנגר על ישראל בכל נפילותיהם. אך דווקא מתוך עומק גילוי סגולתם של ישראל הוא יודע שאין זה בירור קל ולכן הוא מבקש שדבר זה יהיה גלוי להם לישראל ולכל העמים. ”ביקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם ונתן לו, שנאמר: ’ונפלינו אני ועמך’; ביקש להודיעו דרכיו של הקדוש ברוך הוא ונתן לו, שנאמר: ’הודיעני נא את דרכיך’; אמר לפניו: רבוננו של עולם! מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו...” (ברכות ז ע”א).

לפי דברינו יובן הקשר שבין בקשתו שלא תשרה שכינה על האומות ובין הבקשה הזוהה לאיוב, להבין מדוע רע לצדיק. משה מבקש מה’ שהטוב הישראלי יהיה גלוי ושלא יצטרך העם לגלות את הטוב על־ידי העבודה הקשה של בירור הטוב מן המחשכים. דבר זה כרוך בניסויי עולם נוראיים, ועם ישראל עתיד להתבלבל לא פעם ולהיכשל ברוחניות הנכזבת של הגויים המִדְמִיִּים אליו. הוא ירמה בנפשו שהצדיק והרשע עניין אחד להם. הדבר מקביל לשאלת איוב מדוע אין הטוב גלוי לצדיק והוא עובר ייסורי שאול בלי לדעת את פשרם. בגמרא חלוקות הדעות אם ה’ נענה לו אם לאו. גם מענה ה’ לאיוב הוא סתום ויש בו יותר שאלות מתשובות. אבל עצם אי המענה נושא בחובו את המענה עצמו. ה’ מקים נביא מאומות העולם, ועונה למשה בזה, שטוב לפניו שישראל יבררו את עולמו, אפילו שהדבר כרוך בכלבולים ובכשלונות מרים באמצע הדרך, אך בסופו של דבר תפקידם להראות איך כל המציאות מגלה את אורו יתברך וגם במעמקי הרשעה יש ניצוצי נבואה השייכת להם.

אומות העולם, דווקא בשל קישורן לצד החייתי האינסטינקטיבי של הבריאה, אין להם בחירה ולכן הם כלי ישיר ביד ה’ להראות לישראל את רצונו ואהבתו אליהם. בלעם שלוח לגלות למשה המתייסר ייסורי איוב, שגם בינו ובין עצמו עסוק ה’ בשיועתם של ישראל. כלומר, גם בכל עסקי העולם הלא בחירי, כמו חטיבת הדצח”ם וכל חיי הטבע הגויי, טמון ומכוון רצונו אליהם.

על איוב עצמו חלוקות הדעות שם בגמרא אם היה יהודי או היה גוי. איוב מזוהה מצד אחד עם ההסתר שבעולם, עם הייסורים והמשברים. מצד זה הוא שייך לצלע החשוכה של העולם, לגויים. עם ישראל חי בתודעת האור. אולם מאידך איוב לא מזוהה עם הייסורים אלא ניצב לעומתם ומתקומם עליהם, כמשה הוא ניצב מול השאלה ותפקידו להתמודד איתה. לכן יש הרואים בו יהודי.

משה כתב את ספר איוב כיוון שמשש עבר תהליך של שאלה קיומית בדבר הכיורו שצריך ישראל לעבור מתוך החושך דווקא. בפרק התהלים ”תפלה למשה איש הא־להים” רואים מפורש עניין זה שכל בקשת משה שם היא מתוך ייסוריה של כנסת ישראל, ויש שם פסוקים המזכירים פסוקים מספר איוב: ”חשב אנוש עד דכא”, ”כי כלינו באפך ובחמתך בנהלנו”, ”מי שנתתנו בהם שבעים שנה... ורחבם עמל ואון”, ”שמחנו כימות עניתנו, שנות ראינו רעה. יראה על עבדיך פעלך והדרך על בניהם” (תהלים צ).

המענה לאיוביות של משה הוא בלעם. בבלעם ניכר שההסתר נחשף לרגע ומתגלה בו עומק הטוב המכוון לצדיק. מתוך כתיבת עניינם של ישראל בספר במדבר המרובה בחטאים, נכתבו שאלותיו האיוביות של משה, ובקשתו שלא יהיה הטוב אסור בתוך מחשכי האומות. ה’ ענהו כפרשת בלעם שכדאי הדבר שיהיה ההסתר, כי בתוכו גנוז הטוב הישראלי היותר שלם.

ובעל עוצמה לשעבד את הכל אליו. אדם זה הפקיר את פיתוח הרצון העצמי שלו לחייתיות הנחשית שבו. נחשיות זו גרמה לו לחיות כבהמה חסרת זהות שכל כולה היא כלי גולמי בידי גבוה לעשות בו כרצונו, בלי שהוא יהיה שותף לרצון ה' שנתגלה דרכו⁸⁹. בסופו של התהליך הפך בלעם לכלי שרת בידי הקב"ה, ונהפך להיות חלק משרשרת הביטויים שמבטא ה' בהם את אהבתו לישראל עמו. למעשה, למדנו מפרשת בלעם לימוד עמוק ביותר: כל ענייני העולם הם רק חלק משרשרת ביטויים זו, כי בסופו של דבר יש בעולם רק שני מוקדי עצמיות מוחלטים – הקדוש ברוך הוא מצד אחד וישראל מצד שני. כאשר ישראל רוצים לדעת את אופני גאולתם, הם מתבוננים במלחמות הגויים ולומדים מזה מהיכן תבוא ישועתם⁹⁰. ה' משתמש בגויים כדי לבטא ולגלות את אהבתו וקרבתו לישראל.

יא. "ומחץ פאתי מואב"

בלק, המייצג את המאבק הלאומי של קרובי אברהם בישראל, ובלעם, המייצג את המלחמה הרוחנית שלהם בעם, נחלו תבוסה שאין עמוקה ממנה. בלעם בחזונו חידד עד הקצה האחרון את עובדת היות ישראל עיקר המציאות, וממילא את אפסותם של כל העמים הסובבים אותו, כקליפה לפרי. בנאום הפרידה שלו מבלק מנבא בלעם: "אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב. דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל, ומחץ פאתי מואב וקרקר כל בני שת. והיה ארום ירשה, והיה ירשה שעיר אויביו, וישראל עושה חיל"⁹¹.

עיכוב הגאולה מתברר לטובתם של ישראל. "יצב גבולות עמים למספר שבטי ישראל"⁹². מתוך המאבק בכל העמים הללו התבררו והתחזקו כוחותיו של עם ישראל. יצחק נשא לאשה את אחות לבן. יעקב נאבק בלבן ובניו, ולא זו בלבד שהוא מצליח בבירוריו להוכיח את צדקותו, הוא גם מוציא את הטוב הגנוז בלבן על-ידי לקיחת בנותיו לו לאישה. לא רק האבות ינקו את הטוב הגנוז בעמים אלו. גם נביאם של ישראל, משה, נושא את בת מדין, ופנחס, נושא ברית הכהונה, הוא מנכדי אותו מדייני. דווקא להם ציווה ה' לנקום את נקמת מדין, כי על-ידם נתמצו כל כוחות הטוב שבמדין.

89. "קין קרח ובלעם ודואג וכו' שנתנו עיניהם במה שאינו ראוי להם, מה שבקשו לא ניתן להם, ומה שבידם נטלוהו מהם" (סוטה ט ע"ב).

90. "על-כן בכל זמן שמלכיות מתגרות זו בזו, יוצאים אל הפועל ציורים מיוחדים להשלמתם של העמים, וממילא יולד כח השלמה בכנסת-ישראל, והיא מצפה לרגלו של משיח" (אורות עמ' טו). כל שאר פרקי 'אורות המלחמה' עוסקים בהתבוננות במלחמות העולם מתוך תפיסה שהם מעוררים את כח ישראל בעולם.

91. במדבר כד יז"ח

92. דברים לב ח

בלק, שהתאמץ בהקרבת הקורבנות, נתברר על-ידי רות המואביה, אם המלכות בישראל, שהייתה על-פי המסורת מצאצאיו⁹³. מבני עמון נבחרה נעמה העמונית אשת שלמה למצות את הטוב שבאומה זאת⁹⁴. כך הושלם בירור הטוב מתוך הרע, לאור העובדה שאותו "דרך כוכב מיעקב" המוחץ פאתי מואב, הוא משיחם של ישראל, אשר מגלה כיצד עומק הטוב נובע דווקא מבלק אשר לחם בכל מאודו בעם ה'.

יב. השומר והפרי

כל העמים הללו, אשר הקיפו את עם אברהם כקליפה לפרי, שומרים על הפרי בניגוד לרצונם, בשולחם מן החוץ לתוך ישראל כוחות המחסנים מכל השפעה זרה, על-ידי חוצפתם, שהפכה לחוצפה של קדושה. בדיוק כאצל רבקה, שהבנתה בענייני מירמה מצליחה לסוכב שיעקב יתברך במקום עשיו אחיו. ביאתו של מלך המשיח מעוררת חוצפה⁹⁵ כדי לברר ממנה את הגאולה, שלא תהיה שלמה בלי שיוכן איך אפילו מתוך החוצפה והכפירה מתגלה אמונת ישראל הטהורה.

ראוי להעיר שהבירור של אומות עמון ומואב נערך על-ידי העברה אל מחנה ישראל של הנשים בלבד – הכוח המקבל והנתון להשפעה – "מואבי ולא מואבית, עמוני ולא עמונית"⁹⁶.

93. "רות בתו של עגלון, בנו של בלק" (סוטה מז ע"א). "בשכר ארבעים ושתיים קורבנות שהקריב בלק הרשע, זכה ויצא ממנו רות" (גזיר כג ע"ב).
 94. "רות המואביה ונעמה העמונית, בשביל שתי פרדות טובות, חס הקדוש-ברוך-הוא על שתי אומות גדולות ולא החריבן" (בבא קמא לח ע"ב).
 95. "בעקבות משיחא – חוצפא יסגא" (סוטה מט ע"ב).
 96. יבמות עז ע"א. הרעיון שמכוח הנקבה בעמים ניתן להוציא את הטוב הגנוז בהם, עשוי לבאר לנו את לקיחת אלף הנשים של שלמה המלך. גם בפרשה שלנו יש רמיזה על כוח הנקבה הטוב. בלעם רוכב על אתון. משה רוכב על חמור. "ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור" (שמות ד, כ). אך המשיח, לא די שהוא רוכב על החמור, אלא שהוא מבוסס על החוצפה שניק ממואב, ולכן הוא התיקון האחרון והשלם: "הנה מלכך יבוא לך, צדיק ונושע הוא, עני ורוכב על חמור, ועל עיר בן אתונות" (זכריה ט ט).
- אגב, עניין האתונות חוזר במדרש (ילקוט שמעוני דברים רמז) על רות ונעמה – "בשביל שתי פרדות טובות". עניין החמור הוא נושא למאמר נפרד, אך בקצרה נאמר שבזוהר מרחיבים בפרשתנו להשוות את בלעם לערוד שהוא חמור פרא. כל מהות החמור קשורה לעניינינו. חמור הוא חיה טמאה, אך כנועה לבעליה – "ידע שור קנהו וחמור אבוס בעליו" (ישעיה א ג). החמור הוא המקום שבו הרע מכיר כי הטוב צריך להנהיגו, ולכן על אף טומאתו, פנימיותו קדושה וחלה עליו מצוות "פטר רחם" – "ויכל פטר חמור תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו" (שמות יג יג). כל אותן "פרדות" הן ניצוצות הטוב שהיה גנוז במואב ועמון מאברהם וחזרו לישראל בדרך של בירור, ושאר הרוע צריך להימחות. בלעם היה בבחינת חמור שאינו מכיר את ייעודו, חמור פרא, ולכן הפלא העצום היה שדווקא המרד שלו בקונו הוביל אותו לעשות רצונו ולברך את ישראל. העובדה שכל הדרך הוא

בלעם הרשע הכיר בתבוסתו המכרעת. מכאן ואילך אין צדק לקיומו הרוחני והוא עתיד ליהרג על-ידי משה ופנחס במלחמת הנקמה של ישראל במדין. ברם, בדומה לשרו של עשיו אשר נכשל במאבקו עם יעקב על גבול הירדן, הוא מכה את ישראל במקום רגיש ביותר מבחינתם – עצתו לבלק היא, שבנות מואב ומדין יזנו את בחורי ישראל.

כאשר המלחמה היא מלחמה רוחנית גלויה, יד ישראל על העליונה. אך כאשר הצד הרוחני נסתר בתוך מעשה חיצוני שלא מבוררת רעתו, אז כוח הרמאות של מואב על העליונה. אם נזכיר בנוסף לכך את המשיכה הרוחנית שיש לישראל אל עמי זרע אברהם, הנובעת מהרצון להוציא מהם את הטוב הגנוז בהם, נוכל להבין מעט מזעיר מן התמיהה הגדולה שבחטאו של זמרי בן סלוא, נשיא בישראל, שאף מתאמץ לפרסם את מעשהו עם כזבי המדינית, ומעט מן הקושי הגדול שבמבוכת משה וזקני ישראל אשר אינם יודעים כיצד למנוע את המעשה. רק פנחס, שהיה מבני מדין, ידע שכבר מוצה כל הטוב שיש באומה זאת, ועל-כן אין שייך להתחתן בהם אלא לכלותם.

ג. מול בית פעור

נפילה זאת גרמה לצלקת אשר הקשתה על ישראל לנצח את מואב, והבירור הסופי והפנימי של ישראל, מול עמי עבר הירדן, נדחה לעתיד לבוא⁹⁷. לא בכדי

רוכב על אתונו, שחז"ל אומרים שהיה לו אף קשר אישות עימה (עיין הערה 64), עובדה זו מחדדת את היותו מובל היישר לזרועות רצונו של קננה.

אחת המענות של ה' לאיוב מן הסערה היא: "מי שילח פרא חופשי, ומוסרות ערוד מי פיתח" (איוב לט ה). איוב קבל על מציאות הרע, ותשובת ה' היא, שהעובדה שהרע נדמה כחופשי ושרירותי הוא אשליה. היה פה תהליך מכוון של בעל החמור לשלחו חופשי כדי לגלות דווקא מפראות נוראה זו את עומק שליטת הטוב עליו. אפשרות דיבור האתון מזכירה את אפשרות דמיון הנחש לאדם, וחז"ל אכן רואים את אפשרות פתחון פיה כדבר שנברא עוד במעשה בראשית (אבות פ"ה מ"ח). האתון היא האנטיתזיה לדמות הנחש. היא המודל הפוטנציאלי המתוקן שלו. אם הנחש היה מכיר את מקומו כמדרגה החייתית שמטרתה להיות קרובה לאדם כדי לשרתו ולהקנות לו את אפשרות הבחירה, למען יוכל לשכלל את רצונו, את צלם הא-להים, אז היה האדם משפיע עליו ממודעותו וצלמו, ומדרגת החי כולה, וכל חטיבת הדצח"ם האילים, הייתה מקבלת את משמעותה ועצמותה. אך הנחש הבלעמי אינו קשוב לאתונו, לכבואתו המתוקנת, והולך לקלל את נציגי הרצון הא-להי. אולם גם מחוצפה זו מוציא ישראל את הטוב הגנוז, וממנו מתגלה הסוד אודות היותם צאן קדושים – "שה פזורה ישראל", "יכול פטר חמור תפדה בשה".

97. מלכות דוד, שיסודה מצאצאי בלק, מצליחה לברר את ארץ מואב לתקופה ארוכה. "ותהי מואב לדוד לעבדים נושאי מנחה" (שמואל ב ח ב). רק בימי אחאב, לאחר שישראל היו בשפל רוחני, הצליח מישע למרוד בישראל – והנציח את העובדה הזו בכתובת מישע, שנתגלתה בדור האחרון בעבר הירדן. אגב, גם ניצחון זה של מואב היה על-ידי מעשה פולחן שביצע מישע. "ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו, ויעלהו עולה על החומה – ויהי קצף גדול על ישראל, ויסעו מעליו וישבו לארץ" (מלכים ב ג כז). חז"ל רואים פה את

אותה התמודדות רוחנית של בלק. בלק מנסה להראות שהוא דומה לאברהם בעזרת הקורבנות הרבים שהקריב. כאשר מישע רואה שהוא הולך להפסיד במערכה הוא לוקח את בנו ומעלהו עולה, כמעשה אברהם בעקידת-יצחק, להבדיל. בזה הוא רוצה לבלבל את ישראל כאומר, אבי בלק נכשל כי הוא לא הצליח לעמוד מול מסירות הנפש בעקידת יצחק, אשר מוכיחה מסירות מוחלטת לרצון ה', אך אני כן יכול להקריב את בני, ובכך להכריח אתכם לברר יותר את סגולתכם לפני שאתם כובשים אותי. וכך מסופר במדרש: ”מישע כנס כל האצטרולגין שלו, ואמר להם: אין אתם אומרים שאתם עושים מלחמה עם כל האומות ונוצחים אותם? ואלו היהודים נוצחים אותי! אמרו לו: בזכות סב אחד שהיה להם. אמר להם: ומי הוא? אמרו לו: אברהם. אמר להם: ומה עסקו? אמרו לו: בן יחיד נולד לו כשהיה בן מאה. אמר להם: והקריבו? אמרו לו: לא. אמר להם: ואם הוא שלא הקריבו נעשים להם ניסים, אלך ואקריב, אולי יעשו לי ניסים” (פסיקתא דרב כהנא ב ג)

מלכות דוד ושלמה היא רמו וחשיפה, באמצע המהלך ההיסטורי, ממה שיהיה לעתיד לבוא. לכן הם מצליחים להכניע אפילו את עמלק וכל עמי עבר הירדן. אולם הפלא הגדול הוא שהם מצליחים לממש אפילו את החלום הרחוק של אברהם ולכבוש את ארץ ה”קדמוני”, נחלת שם, נחלת כל הצד הרוחני שבאומות בכלל, ומקום מושבם של לבן ובלעם, כמו שביארנו לעיל. רק חוצפתם של בני רות המואביה יכולה להפר את שבועת הגלעז שהציב יעקב, אותה כבר הפר בלעם (“גדר מזה וגדר מזה” – המקום שהקימו יעקב ולבן, ונשבעו ביניהם שלא יעברו אחד את גבולו של השני לרעה”. תרגום יונתן במדבר כב כד).

בשמואל ב ח מתוארים כיבושי דוד באזור ארץ קדם, ובמיוחד כיבוש ארם. ”וישם דוד נצבים בארם דמשק, ותהי ארם לודד לעבדים נושאי מנחה” (שם פסוק ו). מכל כיבושי עבר הירדן, ”מארם וממואב ומבני עמון...” (שם פסוק יב), דווקא בכיבוש ארם נדמה שהוא רואה את פסגת ההצלחה: ”ויעש דוד שם בשובו מהכות את ארם”.

תיאור כיבושי עבר הירדן על-ידי דוד, מובא מיד אחר הבטחת ה' שבנו יבנה את בית המקדש. אין זה מקרה. דוד יודע שהוא אבי משיחם של ישראל, והוא מתאמץ להתגבר על כל המניעות הרוחניות שכבלו את ישראל לכבוש את שכניהם. כך הוא גובר על הבטחת אברהם לאבימלך וכובש את פלשתים, וכן את ירושלים, וכך הוא כובש אפילו את ארם, קל וחומר מואב, עמון ועמלק. הוא יודע ששורש הרוחניות ההיסטורית של העמים היא בארץ קדם, ארץ בני שם, וכיבושה עשוי לזרז את הבירור הרוחני עם אומות העולם בכלל. כשחזוֹל דנים על קדושתו של אזור סוריא, הם מתייחסים אליו כקדושת ספק. הספק נובע מכך שדוד הקדים את זמנו. הוא כבש את ארם בטרם סיים לכבוש את נחלת עמי כנען. המשמעות הרוחנית היא שהוא ניסה לדלג על תיקון המעשים, ועבר לתיקון שבלב, העומד ברומו של עולם.

וכך כתוב בספרי: ”מפני מה כבש דוד ארם נהרים וארם צובה ואין מצות נוהגות שם? אמרת, דוד עשה שלא כתורה. התורה אמרה משתכבשו ארץ-ישראל תהו רשאים לכבש חוצה לארץ, והוא לא עשה כן, אלא חזר וכבש ארם נהרים וארם צובה ואת היבوسی סמוך לירושלם לא הוריש. אמר לו המקום את היבوسی סמוך לפלשתיין שלך לא הורשת, היאך אתה חוזר ומכבש ארם נהרים וארם צובה? הרי שכבשו בחוצה לארץ מנין שכנגדו בים הרי הוא שלהם” (ספרי דברים גא ד”ה כל).

שלטון ישראל על ארם לא האריך ימים. בן הדד מורד בשלמה, כאשר שלמה חוטא בסוף ימיו, בגלל בנות הנכרים שנשא. גם זה קשור לעובדה שהבירור הרוחני מול כל העמים היה מוקדם מדי. ”ויהי שטן לישראל כל ימי שלמה, ואת הרעה אשר הוד, ויקץ בישראל, וימלך על ארם” (מלכים א יא כו). ארם הופכת במרוצת הזמן לאויב המר ביותר של ממלכת ישראל החוטאת, עד שנחרבה עימה בגלות סנחריב.

נקבר משה רבינו מול בעל פעור, ששמו מעין שם נותן העצה – בלעם בן בעור – ויקבר אתו בגי בארץ מואב מול בית פעור, ולא ידע איש את קברתו עד היום הזה⁹⁸. עצת הבלע של נביאם של אומות העולם מנסה להילחם בתורתו של משה, והמאבק הוא פנימי – 'לא נודע'.

כאשר משה מתחנן אל ה' בתחילת פרשת ואתחנן להיכנס לארץ עונה לו ה': "רב לך, אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה. עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך, כי לא תעבור את הירדן הזה"⁹⁹. והלא דבר תמוה הוא שנצטווה משה להתבונן מזרחה, הרי זהו הצד הפונה לעבר הירדן המזרחי, בו נמצאת מואב ולא ארץ כנען? תמיהה נוספת היא האופן בו משתיק ה' את תפילת משה כאילו דברים הסתומים מבינת משה תלויים באי-כניסתו לארץ. עוד תמיהה היא קשר הדברים לפרשתנו, שכן הפסוק החותם את דברי ה' שם הוא הפסוק: "ונשב בגיא מול בית פעור"¹⁰⁰. גם מלאכת הצפייה מ"ראש הפסגה", מזכירה מאוד את מלאכת צפייתו של בלעם ב"ראש הפעור הנשקף על פני הישימון"¹⁰¹.

הדברים הללו מחזירים אותנו אל ראשית דברינו. המאבק המלווה את ישראל בכל משך ההיסטוריה הוא לא רק המאבק הפיסי בארץ-ישראל המונחלת. עיקר המלחמה של ישראל היא מלחמה רוחנית בין עם ישראל לבין עמי עבר הירדן המזרחי, אשר קרובים לכאורה לישראל בשורשם המשפחתי, בהצגת השקפת עולמם. מאבק זה לובש גם צורה של מאבק גיאוגרפי על שטחי הארץ משני עברי הירדן.

המאבק הזה אינו פשוט. נבואתו של משה נאבקה עם קסמי השווא של מלכות אדום ותרבות הזימה של לוט ובנותיו. מלחמת עולם זאת היא אשר מבררת בסוף התהליך את ניצחון אמונתו של ישראל בהופעת רצון ה' וטובו על כל העמים. רק באחרית הימים יושלם המאבק, על-ידי משיח הרוכב על החמור, כנגד רכיבת אתונו של בלעם. הוא מצליח לגבור עליו על-ידי הבירור כיצד מכל רשעת העמים הללו לקח ישראל את הטוב, וכל מציאותם ממילא תבטל.

מעניין הדבר, שבכל כיבושי ישראל – בכיבוש משה ויהושע, בכל תקופת בית שני, וגם בדורנו כאשר נכבש הגולן בסמוך לכיבוש ירושלים המזרחית – ישראל נוחלים חלק מסוים מעבר הירדן. אולי מבחינה רוחנית יש לפרש עובדה זו, כפי שביארנו את כיבוש סיחון ועוג, שההשגחה העליונה מאותתת לעם ישראל, שהגם שעוד לא הגיע זמנם לכבוש את נחלת עמי עבר-הירדן, בכל זאת ה' חפץ להנחיל להם מעט מן העתיד הצפון להם, לתקופה מסוימת, כדי להראות להם שהוא שוקד על גאולתם, ולחזק בזה את רוח ישראל.

98. דברים לד ו

99. דברים ג כ"ז

100. דברים ג כט

101. במדבר כג כח

או אז תתגלה, ממעמקי ארץ ירושתם של אדום מואב ועמון, קדושתה של ארץ-ישראל, ויתגלה שמשה רבנו היה קבור בארץ-ישראל מאז יום מותו, וכשנשא עיניו מזרחה, צפה הוא את גאולת הר שעיר מידי אדום. ”ועלו מושיעים בהר ציון לשפט את הר עשו והיתה לה' המלוכה”¹⁰². ”והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד”¹⁰³ – במהרה בימינו.

102. עובדיה א כא

103. זכריה יד טז